

Kungsfågel- och taigasångare i Uppland

– lite om när, var, varför, varthän och hur många.

Den 11 oktober 1962, nio år innan Upplands Ornitologiska Förening bildades, sköts (!) en kungsfågelsångare på Arholma vid en insamling av kungsfåglar för forskningsändamål. Det var dock först efter återkomsten till universitet i Uppsala som artförväxlingen uppmärksammades. Detta var det tredje fyndet av arten i Sverige, tillika det första för Uppland, och sannolikt den sista individen av denna art som avlidit på detta sätt i landet.

KUNGSFÅGELSÅNGARE *Phylloscopus proregulus*. Björn, Björns skärgård, 22 oktober 2006.

FOTO: ULRİK LÖTBERG

Omständigheterna kring fyndet säger en del om hur forskningen bedrevs på den tiden. Fyndet i sig visar att arten redan då, innan fågelskådningen som den utövas idag hade börjat, passerade över Uppland. Då var det egentligen ingen skådare som med målsättningen att företrädesvis finna ovanliga arter, som idag, särskilt uppsökte utvalda lokaler för att systematiskt söka genom buskar och snår i jakten på dylika befjädrade varelser från fjärran länder. Mycket har hänt sedan dess. Fågelskådningen har, minst sagt, förändrats på alla områden. Förbättrade kommunikationer och ett ökat resande över hela världen, en strid ström av ny litteratur som lärt oss att skilja olika arter åt, bättre kikarutrustning och tillgång på digitala kameror har gjort att vår kunskap om fåglarna avsevärt utökats och fördjupats.

När kungsfågelsångaren sköts på Arholma var arten en första klassens raritet i landet och det var troligen ingen som då trodde att den var en regelbunden och årlig gäst, vilket den sannolikt var, under höststräcket. Det var först i samband med att ringmärkning startades på ensligt belägna öar längs vår östra kust under 1970-talet som det efterhand uppdagades hur det i själva verket förhåller sig. Så här i efterhand är det inte särskilt förvånande att vi redan vid den första höstringmärkningen på Svenska Högarna, den första oktoberveckan 1976, utöver kungsfåglar och rödhakar även fångade landskapets nästa kungsfågelsångare. Det var för övrigt inte bara en som vi försåg med ring under veckan, utan tre! Numera är arten i stort sett årligen sedd på öar längs kusten i Uppland, men då var tre ringmärkta på en vecka närmast sensationellt!

Inledningsvis var det nästan uteslutande i samband med ringmärkning som kungsfågelsångare och andra ostliga rariteter uppmärksammades. Under senare år har det dock blivit allt vanligare att denna art, och andra, upptäcks i fält utan att de har fastnat i något nät. Att det har blivit så beror på att allt fler av dagens skådare har tagit för vana att under hösten dammsuga i första hand små, ensligt belägna, öar vid kusten där frånvaron av skog och större skogsdungar gör det lättare

att finna dem. Här söker man systematiskt igenom varje buske, vänder ut och in på dem, och detta har gjort att många ovanliga arter har hittats. En av de vanligaste i detta sammanhang är just kungsfågelsångare, men även taigasångare, en annan art tillhörande släktet *Phylloscopus*, är en av de ostliga arter som påträffas mest frekvent under dessa turer. Eftersom det finns anledning att tro att intresset för denna typ av fågelskådning är här för att stanna, kan det finnas skäl att redovisa vad vi hittills vet om dessa två arters uppträdande här i Uppland; när, var och varför de, mot vad som borde vara fallet, anländer hit.

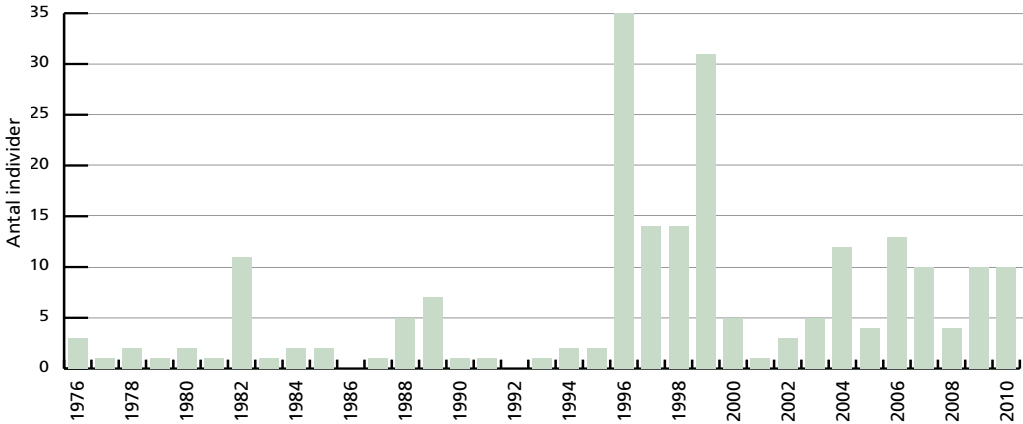
Kungsfågelsångare

Phylloscopus proregulus

Efter att den första kungsfågelsångaren påträffades i Uppland, 1962, dröjde det således fram till 1976 innan nästa fynd, tre individer i början av oktober, gjordes i samband med den då påbörjade ringmärkningen på Svenska Högarna. Därefter har arten rapporterats från landskapet nära nog årligen. Det är bara två år, 1986 och 1992, som saknar fynd. Antalet observerade individer har varierat en hel del, från så många som 35 (1996) och 31 (1999) till bara någon enstaka under tio höstar (se Figur 1).

Av Figur 1 kan vi dra slutsatsen att kungsfågelsångaren fram t.o.m. hösten 1995 var en i och för sig nästan årlig, men mycket sällsynt gäst i Uppland. Fram till dess sågs arten nästan varje höst, men vanligtvis med bara 1-2 ex./år. Det stora undantaget var 11 individer hösten 1982, alla på Svenska Högarna, men även 7 ex. 1990 och 5 ex. 1989 var många. Genomsnittet för de första fyra åren, 1976-79, var 2 ex./höst för att under den därpå följande tioårsperioden, 1980-89, öka något, till 3/år (se Tabell 1). Som en följd av att antalet observerade/höst åren 1996-1999 aldrig understeg 14, ökade snittet kraftigt till hela 10/år under dekaden 1990-99. Att genomsnittet blev så högt berodde dock mest på de fyra sista åren under tioårsperioden. Därefter har antalet aldrig varit högre än 13 (hösten 2006), och det har minskat till 8/höst för åren 2000-2010.

Figur 1. Kungsfågelsångare i Uppland

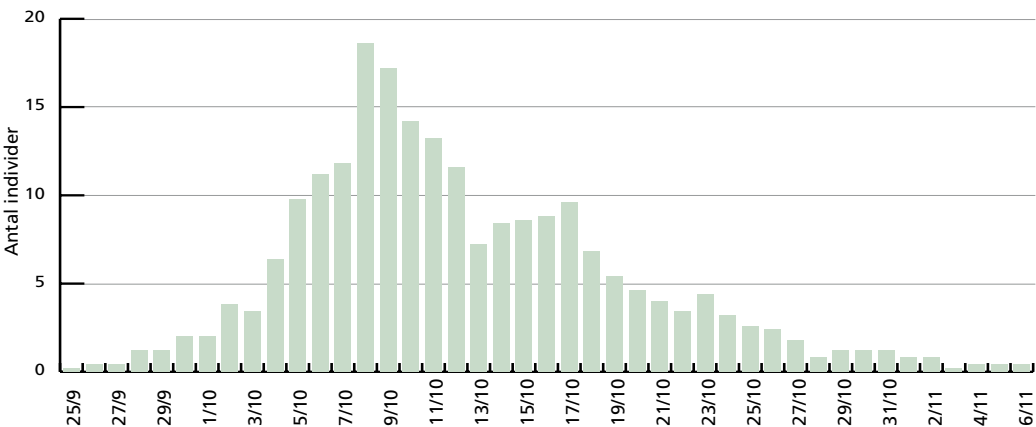
Tabell 1. Kungsfågelsångarens uppträdande i Uppland 1976-2010.

Antal	Årligt genomsnitt				De fem högsta årssummorna 1976-2010				
	76-79	80-89	90-99	00-10	1996	1999	1997	1998	2006
2010	76-79	80-89	90-99	00-10	1996	1999	1997	1998	2006
4	2	3	10	8	35	31	14	14	13

Sammantaget har nu, t.o.m. 2010, så många som 218 kungsfågelsångare rapporterats från landskapet Uppland. Samtliga fynd är från hösten och nästan alla iakttagelser är gjorda i oktober. Fyra fynd finns från september, den tidigaste på Björn 25 september 2007, och två från inledningen av november, den senaste den 6 november 1998 då 1 ex. hittades döende i Öregrund.

Det är således i oktober man i första hand skall söka efter kungsfågelsångare i Uppland och då företrädesvis kring den 9-10:e då det är en markerad topp (se Figur 2; rullande femdagarsmedelvärde). Det finns en antydning till en mindre topp kring den 18:e, men det är tveksamt om den är reell. Sannolikt är den mest en följd av de många individerna som sågs under andra halvan av oktober

Figur 2. Sträckförlopp hos kungsfågelsångare i Uppland (rullande femdagarsmedelvärde).

1996 (23 ex. 16-21:a). Å andra sidan råder det inte heller några tvivel om att de minst 25 individer som uppskattades ha funnits på Örskär den 10 oktober också har påverkat kurvan i Figur 2 på ett sådant sätt att toppen kring detta datum är mer uttalad än vad den i verkligheten kanske är.

Var skall man då söka för att hitta den? Om vi ser till hur det hittills har varit, har 182 av de 218 (83 %) rapporterats från fyra lokaler; Björn (40), Örskär (49), Svenska Högarna (72) och Horssten (21). Det som är utmärkande för dessa öar är att de alla är belägna i det yttersta kustbandet med öppet hav utanför. Tre av dem har en mycket begränsad yta och är bara sparsamt beväxna med träd och buskar. Detta är en fördel då det givetvis är mycket lättare att hitta dem under sådana förhållanden. Att det har setts så många på Örskär är något förvånande då denna ö är avsevärt mycket större och till övervägande delen beväxna med tät barrskog. Det finns dock mer öppna partier längs stränderna och där finns också lövskog och buskage. Att det trots allt har setts så många här beror på en kombination av anmärkningsvärt många

vid ett och samma tillfälle, minst 25 ex. 10 oktober 1996, samt att ön har reguljär båtförbindelse vilket gör den lättillgänglig för fågelskådare. Flertalet av de resterande kungsfågelsångare som har rapporterats från landskapet har även de setts på öar eller i anslutning till kusten. Den som observerats längst från kusten var en individ vid Täby 5 oktober 1980.

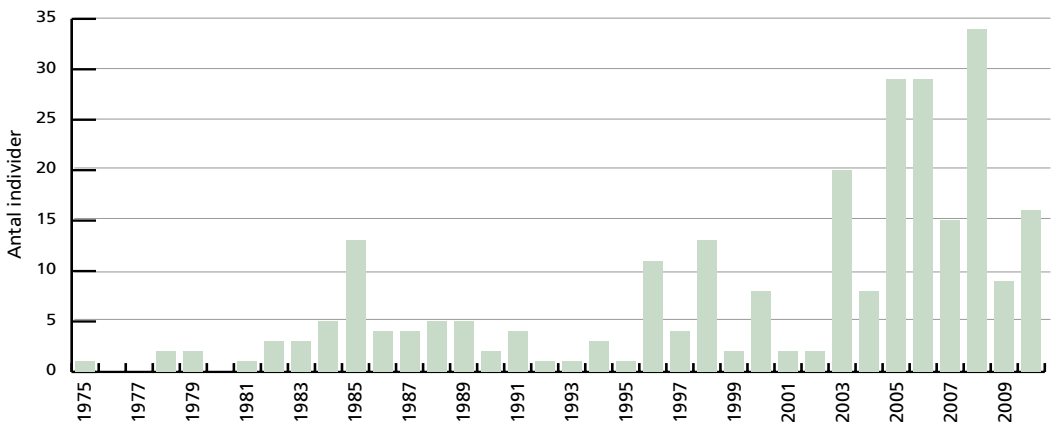
Taigasångare

Phylloscopus inornatus

Det första fyndet av taigasångare i Uppland gjordes på Björn så pass nyligen som den 21 september 1975. Det dröjde sedan till hösten 1978 innan arten ånyo påträffades i och med att 2 ex. då ringmärktes på Svenska Högarna. Ytterligare två fynd gjordes 1979 och efter avsaknad av iakttagelser 1980 har arten sedan rapporterats årligen. Flest taigasångare, 34 ex., rapporterades hösten 2008, och andra bra år var 2005 och 2006, båda med 29 ex. (se Figur 3).

Under nio höstar har antalet rapporterade individer överstigit tio, sex av dessa är från 2000-talet. Figur 3 visar tydligt hur antalet

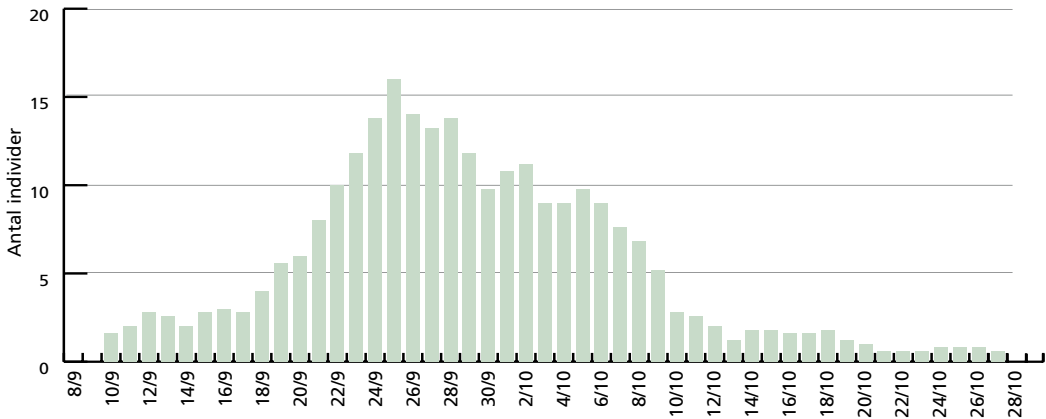
Figur 3. Taigasångare i Uppland

Tabell 2. Taigasångarens uppträdande i Uppland 1976-2010.

Antal	Årligt genomsnitt				De fem högsta årssummorna 1976-2010				
	75-79	80-89	90-99	00-10	2008	2005	2006	2003	2010
16	1	4	4	16	34	29	29	20	16

Figur 4. Sträckförlopp hos taigasångare i Uppland (rullande femdagarsmedelvärde).

fynd ökat avsevärt under senare år och av Tabell 2 kan vi utläsa att det genomsnittliga antalet individer per år var 1 höstarna 75-79, 4 åren 80-89 respektive 90-99 för att sedan stiga kraftigt till hela 16 åren 2000-10. De fem högsta antalen är samtliga från åren efter 2002.

Antalet rapporterade taigasångare från Uppland perioden 1975-2010 är 262, d.v.s. knappt 20 procent fler än antalet kungsfågelsångare. Samtliga fynd är från hösten vilket är i linje med kungsfågelsångaren, men taigasångaren uppträder tidigare. Faktum är att toppen för taigasångaren infaller samma dag, 25/9, som det hittills tidigaste fyndet av kungsfågelsångare (se Figur 4; rullande femdagarsmedelvärde). Det tidigaste fyndet är från 10 september 1985 då 1 ex. ringmärktes vid Norrtälje reningsverk.

Störst chans att hitta taigasångare i Uppland är att söka på öar längs kusten i slutet av september. Inte oväntat är det de fyra öar som har haft i särklass flest fynd av kungsfågelsångare som också kan uppvisa flest fynd av taigasångare; Björn (71), Örskär (35), Svenska Högarna (81) och Horssten (19). Det innebär att 79 % av alla taigasångare som hittills har rapporterats från Uppland (206 av 262) har observerades på dessa öar. Endast ett tiotal av alla fynd är från inlandet med två från Dragmansbo som de som påträffats längst från kusten.

Vilka förutsättningar skall råda?

Även om kungsfågel- och taigasångare passerar Uppland på bred front så ökar chansen att finna dem avsevärt om vi söker dem på vegetationsfattiga öar längs kusten. Det är inte bara det att det är lättare att finna dem där de inte kan gömma sig i träd och bland buskar utan det är hit de först anländer efter att ha passerat över Östersjön. Det är här de fyller på bränsleförråden innan de flyger vidare in över Uppland för att strax slukas av landskapets vidsträckta skogar och andra biotoper. Att leta efter dem på fastlandet är som att söka efter en nål i en höstack.

Vi vet nu (se ovan) när och var det är störst chans att finna dem, men vilka väderförhållanden är de mest fördelaktiga för att de skall komma hit? Eftersom båda arterna är endast snäppet större än en kungsfågel förefaller det logiskt att vänta till vindarna är de rätta, d.v.s. när de har medvind under passagen över Östersjön. Att det också är så vet vi numera av erfarenhet. Även om ostvindar är det optimala kan det räcka med svaga vindar, oavsett riktning, för att det skall flytta mängder av fåglar. Drömscenariot är sannolikt ostvindar som underlättar färden och en front med sämre väder som möter flyttande fåglar när de anländer till de första öarna efter passagen över Östersjön. Dåligt väder ökar chansen att de skall stanna till på den första ö de kommer till och inte omedelbart

Taigasångare *Phylloscopus inornatus*. Björn, Björns skärgård, 16 (t vä) resp 26 (ovan) september 2006.

FOTO: ULRİK LÖTBERG

flyger vidare in mot fastlandet. Skulle detta scenario uppstå efter en längre tid med friska vindar från västsektorn är det bara att packa ryggsäcken och ge sig ut till Björn eller någon annan strategiskt placerad ö!

Teori är en sak och verkligheten ofta en annan. Ostvindar är tveklöst bra, men infriar inte alltid högt ställda förväntningar. Av erfarenhet vet vi att dagar med vindar från ostsektorn inte har inneburit något större inflöde av nattsträckande tättingar efter gryningen. Man undrar varför, men vi skall vara medvetna om att det inte i första hand är vädersituationen på den plats där vi befinner oss som styr hur många fåglar som anländer. Det är inte säkert att vindriktningen var ostlig på andra sidan Östersjön kvällen innan då flyttningen påbörjades. Det kan t.o.m. vara så att regn där helt stoppade upp allt sträck. Även om det kommer många fåglar efter en natt med ostlig vind är det inte säkert att det anländer några ovanliga arter med ursprung längre österut i Ryssland. Givetvis är det i första hand väderförhållandena längre österut, längs flyttningvägarna genom Ryssland, som för de senare till våra, för dem, avlägsna trakter. Kommer det inga taigasångare fram till stranden av Östersjön, hjälper det givetvis

inte med ostvindar över detta hav och vid vår kust. Visst kan det bli tal om många flyttande fåglar, men inga små gröna (annat än kungsfåglar)!

Eftersom det antagligen är vädersituationen öster om oss som i första hand styr förekomsten av kungsfågel- och taigasångare i Uppland, kan det således löna sig att leta även när förutsättningarna hos oss kanske inte är de bästa. Det visar inte minst erfarenheter från Örskär den 10 oktober 1999 (Hellström m.fl. 2000). Denna dag rastade nämligen, lågt räknat, minst 25 kungsfågelsångare på denna ö, detta trots allt annat än goda väderförhållanden lokalt. Dagen innan hade vinden varit frisk till hård från VNV. Korta stjärnklara perioder förekom under början på natten till den 10:e och vinden avtog tillfälligt. Därefter vred vinden över på nord för att åter tillta i styrka och regnskurar passerade under efternatten. Regnet upphörde under morgonen, men vinden var fortsatt hård från nord under dagen. Trots detta fanns det således osannolikt många kfs på ön!

En slutsats man kan dra av erfarenheterna från Örskär denna dag är att det trots allt kan löna sig att leta även när vädrets makter inte tycks vara på vår sida. Man kan dock inte låta

bli att fundera över vad det var som gjorde att det fanns så många kfs på Örskär denna dag. Vädret på Örskär denna dag var allt annat än gynnsamma, men på andra sidan Östersjön hade ostliga vindar varit rådande en tid, inte bara i Finland utan också i de västra delarna av Ryssland. Veckan innan den 10:e hade ett mindre lågtryck legat parkerat över södra Bottenhavet vilket resulterade i ostliga vindar i södra Finland, men vindar från nord-nordväst längs Upplandskusten.

Kanske hade det varit så att ostliga vindar från trakter långt öster om Finland dessförinnan, i början av oktober, hade fört ovanligt många kungsfågelsångare ända fram till den finska västkusten. Ostliga vindar även här, en följd av lågtrycket över Bottenhavet, fick dem att sträcka vidare över mot Sverige, men när de närmade sig den svenska kusten mötte de plötsligt friska vindar från NV-N vilket fick dem att vika av och följa denna vind för att sedan gå ned för att rasta då de nådde närmaste land. Örskär ligger då strategiskt placerad.

Det kan tyckas märkligt om det anlände så många kungsfågelsångare under och efter natten till den 10:e och Hellström m.fl. spekulerar i att antalet rastande på Örskär kanske istället fylldes på efterhand dagarna innan och att toppen nåddes just den 10:e. Skådaraktiviteten på ön dagarna innan hade varit minimal så vi vet inte hur det förhöll sig då. Det finns tyvärr ingenting från andra lokaler längs kusten som stöder vare sig den ena eller den andra teorin. På Eggegrund hade det bedrivits ringmärkning under första halvan av oktober och vardera en kfs hade märkt 30/9 respektive 5/10. Likaså bedrevs det ringmärkning på Svenska Högarna under samma tid och bortsett från en märkt här just den 10:e varken fångades eller sågs inte några fler. Väderförhållandena på Svenska Högarna var desamma som på Örskär och tillgången på rastande tättingar dålig dagarna efter den 5/10. Det finns således inga fakta från dessa två lokaler som kan hjälpa till och stödja, ej heller stjälpas, ovan redovisade teorier bakom förekomsten av de många kungsfågelsångarna på Örskär den 10 oktober 1999.

Kontentan av detta måste bli att det egent-

ligen aldrig finns skäl att skylla på vädret som ursäkt för att vända sig om och sova vidare istället för att bege sig ut i markerna.

Hur många och varför?

När det kan finnas så många som, lågt räknat, 25 kungsfågelsångare på en enda ö längs den uppländska kusten, som har tusentals öar som borde kunna locka åtminstone någon individ av denna art att stanna till, kan man undra över hur många som fanns i Uppland den 10 oktober 1999. Även om antalet på Örskär denna dag var unikt, måste det givetvis ha funnits många fler spridda på andra öar. För att inte tala om hur många till det fanns på fastlandet innanför?! Frågan är givetvis omöjlig att besvara, men det måste rimligtvis ha varit hundratals.

Man har sedan länge spekulerat kring varför individer av arter som häckar hundratals mil bort i östra Asien istället för att flytta till sina normala vinterkvarter, t.ex. i den sydöstra delen av kontinenten, kommer så fel i både riktning och avstånd att de hamnar i Västeuropa. Många teorier har lagts fram, men det är fortfarande inte klarlagt vad som är den (de?) verkliga orsaken. Man kan även undra över om det bara är felflygningar eller om det möjligen är något annat som ligger bakom. Att enstaka individer är felflygprogramerade och därför flyger fel är rimligt, men är det felflygning som ligger bakom när det, som i ovan beskrivna fall från Örskär, är så pass många fåglar som är berörda? Kan det inte istället vara så att människans omdaning och förgiftning av jorden nu börjar få sådana proportioner att det kan ge effekter att fåglars känsliga navigationssystem kommer i olag? Antalet fynd av arter som inte hör hemma här har tveklöst ökat kraftigt i sen tid, men frågan är vad som verkligen ligger bakom denna ökning. Är det verkligen så att antalet individer som flyger fel har ökat eller är det bara så att det är vårt sätt att skåda fågel numera som gör att andelen individer som upptäcks har ökat kraftigt?

Det första fyndet av kungsfågelsångare i landet gjordes så sent som 1957 och motsvarande för taigasångare 1961. Vi vet vad som

därefter har hänt. Antalet iakttagelser av båda arterna har nära nog exploderat och båda är numera årliga i Sverige. Kan det verkligen vara så att det bara är vårt förändrade sätt att skåda fågel som är orsaken bakom nutidens många fynd eller är det så att det är många fler som numera flyger fel? Frågan är omöjlig att med säkerhet besvara, men det finns fakta som visar att åtminstone taigasångaren var en regelbunden höstgäst i Västeuropa redan på 1800-talet.

Heinrich Gäkte var en tysk ornitolog som var bosatt och verksam på ön Helgoland under andra halvan av 1800-talet. I sin bok *Heligoland* (Gätke 1895) redogör han för sina erfarenheter om fåglarna på ön under en femtioårsperiod. Boken ger mängder av intressant information och även om man ibland börjar undra om det verkligen kan ha funnits så mycket fåglar som det här emellanåt beskrivs, råder det inga tvivel om att han var väl påläst och kunnig. Han kunde skilja på de arter som normalt uppträder i Europa, men kunde även mycket om många arter i östra Asien som endast undantagsvis uppträder hos oss. Han nämner t.ex. ett fynd av västlig kronsångare och var medveten om att det fanns både taiga- och bergtaigasångare och han kunde skilja dem åt.

När Gätke skrev sin bok uppger han att det fram till dess fanns totalt åtta fynd av taigasångare i Europa utanför Helgoland, men att det under hans år på ön hade gjorts fler än 80 iakttagelser bara här! Han ansåg taigasångaren vara en regelbunden gäst på ön under hösten, särskilt om vädret var det rätta (sydostliga vindar och varmt). Han redovisar även två fynd av taigasångare från våren. Medan taigasångaren således var en av allt att döma regelbunden besökare på ön redovisar Gäkte endast två fynd av kungsfågelsångare under samma tidsperiod.

Varför var det då så många fynd av taigasångare, och andra mer eller mindre vanliga arter, på Helgoland då det totala antalet i resterande i Europa var så litet? Att det var så stor skillnad berodde troligen på två orsaker, dels på att det fanns ornitologisk sakkunskap på Helgoland och dels på den fångst av fåglar

som bedrevs på ön. Den fångst som idkades var uppenbarligen mycket omfattande. Alla på ön tycks ha varit inblandade, från de yngsta till de äldsta. Små grabbar dödade fåglar genom att kasta sten på dem medan äldre använde skjutvapen och fångade dem i nät. Av allt att döma var fångsten av en omfattning som kanske hade få motsvarigheter. Detta i kombination med Gäktes kunnande var troligen orsaken till de många fynden av t.ex. taigasångare.

Av detta kan vi dra slutsatsen att det finns mycket som talar för att åtminstone taigasångaren redan på 1800-talet var en regelbunden gäst i Västeuropa under hösten. Han redovisar också fynd av många andra ostliga arter som med tiden har registrerats allt talrika i Europa. Mycket talar således för att det till stor del är ett förändrat sätt att studera fåglar i kombination med bättre utrustning och ny kunskap som har gjort att antalet fynd av tidigare mycket ovanliga arter har ökat kraftigt i antal under senare tid. Givetvis har även ett förändrat uppträdande hos många arter bidragit till att fler, alternativt färre, individer av en del arter numera påträffas.

Avslutningsvis kan sägas att det återstår många pusselbitar att lägga innan bilden av hur fåglar flyttar har klarnat och varför individer av normalt avlägset häckande arter flyger helt fel under sin flyttning mellan häckningsområden och vinterkvarter. Mycket talar för att det i första hand är forskare som med hjälp av allehanda ny utrustning i så fall kommer att klara ut detta, men visst kan vi amatörer hjälpa till att finna bitar i pusslet när vi bedriver vår hobby.

Referenser

Gätke, Heinrich. 1895. *Heligoland as an ornithological observatory*. Edinburgh.

Hellström, M., Irestedt, M., Lind, J., Rignell, M & Waern, M. 2000. *Invasionsartat uppträdande av kungsfågelsångare*. Fåglar i Uppland 27/2: 58-60.

Bill Douhan

Åsby 320, 741 94 Knivsta
Bill.Douhan@lm.se